

**Ponduan Ya Nan Choros
Nan Aton Asnan Mag-od
Ya Nafiya Ay Nag-od**

**SUMNER INSTITUTE OF LINGUISTICS
Publisher
1986**

Published
in cooperation with
Bureau of Elementary Education
and
Institute of National Language
of the
Ministry of Education, Culture and Sports
Manila, Philippines

Additional copies of this publication are
available from:

Book Depository
P.O. Box 2270
Manila 2801

A Health Book
in Eastern Bontoc
55.17-286-2.4C   67.150P-865014B
ISBN 971-18-0024-1

Printed in the Philippines

PREFACE

This booklet about the treatment of wounds was prepared in order to provide reading material with practical and useful content for readers of Eastern Bontoc.

It begins with a story about Ponduan, who cuts himself on the leg while using his bolo, and tells what his mother and father decide to do when his leg became badly infected.

Questions on the content of the story have been added to stimulate thinking and discussion. It is hoped that this booklet will be used in group seminars or short courses by Eastern Bontoc communities.

Pages 17-23 briefly present a doctor's suggestions for the immediate care of wounds and for the care of infected wounds. This section has been prepared by Dr. Steve Lynip of the Summer Institute of Linguistics.

(The story "Ponduan and the Bolo" was originally written by Melita Bawaan of TAP. For translator's information).

Ponduan ya nan Choros

Wacha nan osay tako ay Sual nan ngachana, ya wacha hiyas payyiwna ay cha monchono. Hi amana, he asawana ya nan an-akcha wachacha os hichi ay cha mamachang kan hiya. Konpay cha onchono, loktat ay entengad-orna nan orona ya epapana-akiana.

"Wachay cha onfokiaw. Apo Dios masog-angka. Malayo, kaman kon hi Ponduan sai" Ensa-ad Sual nan oyna choros asnan kawad nan chiyoy chana onchonowan ya tenmagtag ay inmoy asnan pagpag ay kawad nan cha onfokiaw.

"Fiachanganak," kasin kanan nan kali ay nonfokiaw. Nontat-allang hi Malayo ay mangila asnan an-akna mo wachacha am-in, ay na-e-esnop. Tit-iwa ay cha Ponduan kan Martis ay ena-ochenay fiafia-i ma-id chas chi.

"Aman Sual!" kananay nangayag asnan
chiyoy am-ama ay wachas nan chomang nan
payyiw. "Kamowom ay omali. Oy-at wachay
enommat kan Ponduan. Elam hid-is nan hana
kawad nan ad-acha ay kachanglis. Cha
chitako ayakian kan Sual."

Konpay inomcha cha Malayo ya hi
apocha, inilachas Sual ay senasakroyna nan
fomarfiaro ay anakna. nachachara
am-i-am-in nan soken Ponduan ya nan
akrangna. Onfodfod chi chara ay fomoknag
asnan nafotfot ay sokina. Non-akor hi
Malayo,

"Adchi anan enommat?"

Tenomfor hi Sual, "Chana oy pachason
ay separon nan saping ya kenmadlis at nan
choros ya nan sokina nan nafotfot. Ad
kogkia yangkiay nan nana-itak hesa ay
choros. Onga challo hiya at achina ammo ay
mangosar."

Enmara at hi apocha asnan chiyoycha
tofon chi lokiam ya inpoliporna ya
inchokopna asnan nafotfot ay soken
Ponduan. Ya ka-anona nan lopot ay
infiafiarodnas orona ya ifodfodnas nan
nafotfot. Adwani cha-at mak-et nan charay
cha fomoknag. "Hihiyasana achiyoy
kakka-anon inkianas lemay orkiw," kananas
nan anakna ay laraki. Yangkiay ipoypoy-ana
ay nameknot kan Ponduan ya iyabfiana
yangkiay somaorcha am-in.

Konpay nat-awan as hin-orkiw cha
fomror nan soken Ponduan. At kon
montotongaw, kikiadcha nan ib-ana ya
chachakchakorna ay oy monchono. Konpay
kasin nafikiat napenangaw hiya. Kaskasin
finomror nan sokina at potpotallig.
Machanakian hi Malayo ay mangi-ila ya
apo-ot ya ifiakiana kan Sual ay ka-anona
nan lopot ya nan tofo ay na-ifiafiarod ta
charosanan nan nafotfot.

"Ahek ma-ekaman sa," kanan Sual.
Omogyat tay anaka ya lomaway nonnom amana
mo achina aton nan kenalina.

"Ngem masapor," kanan Malayo ay achi maslin. "Elam hi Ponduan napenangaw ya nan sokina cha fomror kiay at achi makacharan. Ay kon tako cha og-okiyon hiya ay assessa? Nomnomom nan kenalen pingsanmo kan chitako ad sang-achom asnan nangkochanas nan achorna. Mo achi tako charosan nan mag-od at mafiya. Ammona nan pangkep kan chatosa tay senorona asnan okom. Ammok ay nan soken Ponduan at nafiya. At mo achi tako charosan nan nafotfot, ta cha kaskasin mafiya, ay kon-at hiyay ekatoyna."

Ma-id ostos nomnomon Sual ya achina ma-ifiakia mo ngantochi nan ka-ammayan ay aton. Nonomnomona nan anakna. Ya laychona os ay epa-ila ay aforotonas amana. Kan hiya nalikiat mo achina aforoton nan kalen amana.

Konpay cha monnomnonomnom, chinngornas
Ponduan ay cha on-anayay kiapos
potpotallig hi solet nan chana iliwas.
Yangkiay onnomnom hi Sual ya ka-anona nan
chiyoycha tofo ya charosana nan nafotfot.
Hana at ifia-ag kan amana mo aw-awni.

Nonparowag hi Malayo as tofon chi
kallofog, tay hiyasa nan kenalen nan
pingsancha ay ammay sas aton asnan
mafiaya. Asnan cha manga-anan Sual asnan
chiyoycha tofos nan nafotfot, achi laychon
Ponduan tay mapotokian hiyas solet. Ya
kaman kon achi mafialin ay maka-an am-in
nan tofo, tay na-epkatchas nan nana.
Inkoyag Sual nan chanom nan tofon nan
kallofog ay enparowagcha asnan nafotfot ta
orasana.

"Nan chak nomnomon at masapor iyoyta hiya as mon-ag-akiasan ad Lagobang ta onfiakiatas akias," kanan Sual kan asawana.

"Ngem nan kawad nan on-ag-akiasan at acha-achawwi, ya nan anakmo achi makacharan," kanana ay tinomfor.

"Yangkiay en-abfiak hiya. Tay kanak at masapor elan nan narsisna ay soki kaman asnan ogyatmo ay mafiaya."

"Yangkiay inmoy tako am-in," kanan Malayo.

Asnan chacha ay-ayan ad Lagobang, sinib-atchas aman Sual asnan charan. "Anan oyyo mange-ayan asnan apok?"

"Elam apo nan soken Ponduan at omatong ya finomror. Kona itokiay-akor as potogna. Oymi epa-ila asnan narsis as on-ag-akiasan ta ela-oncha ya ettancha hiyas akias."

Nan am-ama finmongat ay cha mangali on, "Mangisiw pa-at hi solet chi anak ay laraki ay achina chongron nan itochon amana.

Infiakak kan he-a ay achiyo kakka-anon
chasay tofo inkiana lemay orkiw."

Kon kinkinak hi Sual, cha-an
nonkarkali tay ammona ay nan chana aton ay
hiya nan oma-mayan nan onga.

Konchapay inomcha as on-ag-akiasan,
kanan nan chiyoycha narsis on, ammay nan
enatcha, tay en-alichas Ponduan ay oy
pa-akias. Kena-an nan narsis nan lopot
asnan soken Ponduan ya inilana nan
chiyoycha tofo ay nonka-epkat asnan
nafotfot. "Nan ka-ammayan ay aton ay
mangepakinak asnan tomoytoy-ok ay chara at
kon etatagmod hi makasolet nan chiyoycha
fomoknakian nan chara," kanana.

"Kon etatagmod nan nacharos ay lopot,
ya oray kon nan lima yangkiay. Asnan
assesa awnit makyat nan chara mo mar-os hi
hinporo wenna no chowan poroy menotos.
Ngem no achi, itoroymoy mangetatagmod at
kalinay komenak. Hi amam ammay nan enatnay
nangifodfod asnan lopot hena kawad nan
nafotfot. Tay nan mangetatagmochan asnan
chiyoy pa-at nafotfot hiya nan
mangepakinak asnan onforosan nan chara. Ya
nan pa-at pospos-oy ay aton mo wachay
mafotfot at nan mangepakinak asnan chara
asnan hiyachi."

Enpa-iyammona ay mangali on mafialin
ay nan chiyoycha tofo ay ma-ipo-oy asnan
mag-od, fomachang ay mangepakinak asnan
fomoknakian nan chara. Ngem nan loket ay
wachas nan tofo omalis nan mag-od ya
hiyachi nan manginchat as mafiya-ana.

Kona pay cha esakiana nan kasina
mangarasan asnan nag-od infiakiana kan
Malayo ya Sual ay ammay nan enatcha ay
nangoras asnan nag-od as ongo-ongor ay
chanom. Yangkiay epa-ilana kan chicha nan
aton ay manaros asnan owas ay cha
mon-essong asnan apoy. Konpay tinmongnin
nan owas, enpa-ilana kan chicha nan aton
ay mangosar asnan nacharos ay owas ta
ekop-oscha asnan chiyoycha na-epkat ay
tofo ay kokotog asnan nag-od. Kona pay
lenpas ay nangekaman kan chatosa,
kinoyakianas katasatasa ay chanom nan nan
nag-od.

"Ay masapor parowakon nan chanom ha-at iyoras asnan mag-od?" kanan Malayo ay nangifiakia.

"Ammay nan na-eparowag ay chanom ya tinmongnin as osaronyo, tay nan kasasaporan at nacharos ya ongor nan chanom," kanan nan narsis ay tinomfor.

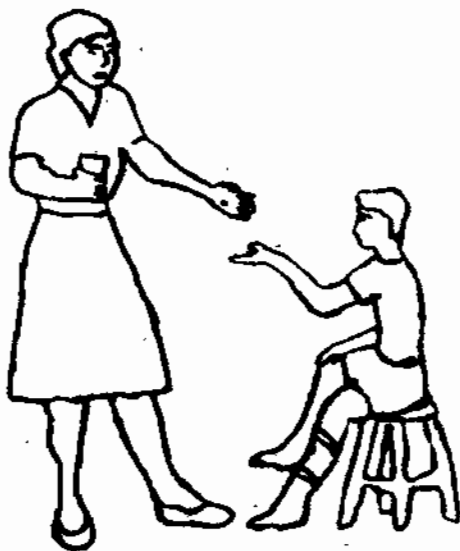

Yangkiay kanana kan chicha, "Asnan mangiyam-amma-an ay cha mangora-oras asnan nag-od at fomachang as kapoyanan nan nag-od. Kaskasin mo charosan asnan hiyachi ay nag-ochana."

"Ngem mo mamingsan ma-ila tako ay chomachara, ya pomotog, ya fomror nan ya mag-od. Yangkiay nan achor pomongpong ya on-akob nan mag-od. Konpay mo assessa nan ma-ila tako ay ommat, ammo tako ay kasaporan nan akias ay pinicillin ya masapor omali takos nan ospetar."

"Adwani masapor Ponduan nan penicillin, inkianas lemay orkiw. Masapor achiyo otawan ay mangichat kan hiya usnan na-oycha tabletas oray mo cha mapoy-anan nan nag-od as mangi-ilayo. Chayo challo icha-ichatnay mangep-at as hin-orkiw," kanan narsis kan chicha.

"Na-oy, Ponduan, okmonom na ay tabletas adwani, hakayo-at onfiangad ay omoy as afongyo."

Konchapay kenmatam as afongcha,
intortoroy Malayo ay cha mangora-oras
asnan nag-od as mamidwas nan hin-orkiw. Ya
masapor os el-elana ta okmonon Ponduan nan
penicillin ay tabletas as mangep-at as
hin-orkiw. Konpay ta nar-os nan choway
orkiw, nafia-iw nan omatong ay achorna ya
inompos os nan finofomror ay sokina. Ya
elapona ay maligwat ay monyakayakking
asnan afong.

Lenmong-ag cha Sual kan Malayo ay
mangilan hiya ay cha maka-an nan sigfona.
Ngem machanakiancha os tay nonlapos nan
enayanchas ospetar cha-an om-omoy hi aman
Sual as afongcha. Oy-at kotog chi
fongatna kan chricha. Konpay challo nar-os
chi ka-at ay orkiw, enmali hiya. Kona pay
inilas Ponduan ay cha omamay chi leknana
ya ammay os nan nomnomna ya achina kasin
kankanan nan pangkep henan nanga-ananchas
nan tofo.

Sarodsod

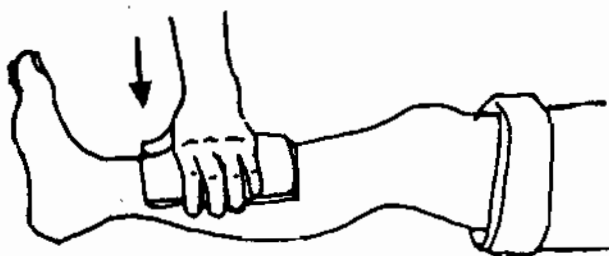
1. Anan enat Ponduan ay nafotfot asnan sokina?
Ela-onyo as pahina 1.
2. Ngachana nan kenalen nan narsis on pospos-oyna ay aton mo wachay mafotfot?
Ela-onyo as pahina 9.
3. Ngachana nan infia-agnan narsis kan chicha ay ammay ay aton ay mangepakinak asnan charan chi mag-od?
Ela-onyo as pahina 9.
4. Ngachana nan infia-ag narsis kan cha Sual kan Malayo pangkep asnan chanom ay iyoras asnan nafotfot?
Ela-onyo as pahina 10.
5. Ngachana nan manaposan nan takoy mag-od as penicilin ay akias?
Ela-onyo as pahina 12.

Nan aton asnan mag-od

Omona ay aton---Pakinkon nan chara.

Omaras nan lopot ay nacharos ya tinpitinpi yangkiay en-op-op asnan nag-od.

Entagmod as makasolet ta komenak nan cha tomay-ok ay chara.

Mo ma-id nan lopot, oray limam chi osarom.

Ngem masapor monforoka.

Fiachangan nan nag-od ay mangetatarok
asnan chiyoy nag-od.
Mo as lima assena nan aton.

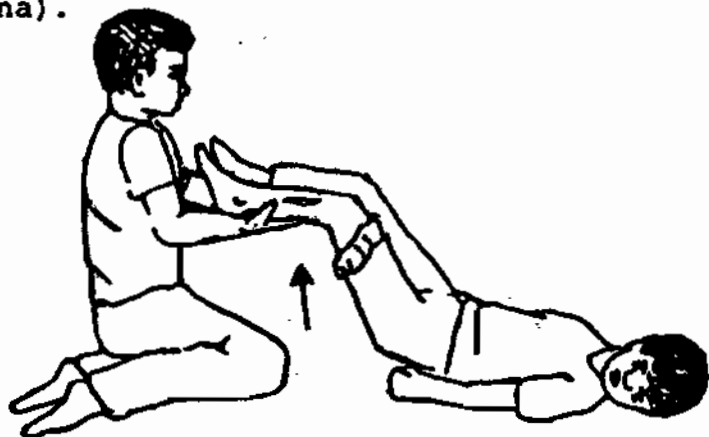

Mo as soki assena nan aton.

Mo masfog nan lopot as chara, kasin
 tap-ilan as tokon, ya kaskasin intagmod.
 Achi ka-anon nan pospos-oyna ay en-op-op.
 Achi ong-ongangan ay mangetatagmod inkiana
 mar-os chi hinporo winno chowanporo ay
 menotos. Ipoy-oy-an ay mangipog-anan ta
 ila-onmo cha makyat nan chara ay cha
 fomoknang.

Mo nan chiyoy nafotfot at ma-oraw,
 pab-okon ya tenarok nan sokina (fiakon nan
 orona).

Mo nan mafotfot at achi makotiw nan
 nomnomna pa-ikopom hiyas ongor as chanom.
 Mo ka-at ay tasas nan ichatmo, pay-am as
 hin pipichet ay asin asnan osa ay tasa.

Nan cha kasin aton

Konpay mo nakyat nan chara ay cha
fomoknag, orasan nan naliwos ay koblet
asnan nag-od, asnan na-eparowag ay
tinmongnin ay chanom.

Koyakan as ongor ay tinmongnin ya nacharos
ay chanom nan nafotfot ta chorkosana nan
am-in ay loket.

Ka-anon am-in nan wachay mayagyag ay
loket, omaratas manoket winno lopoy as
osaron.

Mo asnan chamona ay mag-od at chamonay chanom nan ma-osar. Nan chowan tasa ay chanom pay-an as chowan pichit ay asin ya toron kiamor ay cha-an namaro ay napset at tofon chi kallofog. Parowarowakon na as toronporoy menotos, yangkiay enpatongnin. Konpay tomongnin, sakiaton asnan lopot ay cha-an nachichika. Kiay inkoyag nan chanom asnan nag-od.

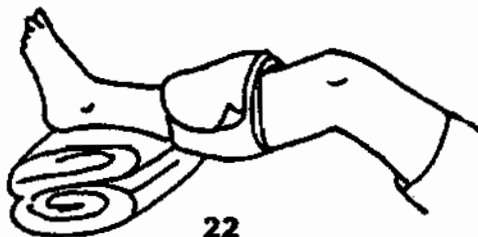

Op-opan nan nag-od asnan namag-anan ya nacharos ay lopot. Mo mab-or ya machichika nan lopot masapor sokatan. Orasan nan nag-od ay na-epa-ila asnan lamagna, mamidwa asnan hin-orkiw inkiana on-omot nan nag-od. Mo mafialin, iyoy nan nafotfot asnan choktor winno asnan on-ag-akiasancha ay afong ta incheksonancha nan anti-tetanus.

Nan aton asnan nafiya ay nag-od

Nan nag-og mafialin ay chomachara ya fomror. Ya nan chiyoy nag-od mafialin ay mapenangan. Mo assena nan ommat, wacha nan nafiya. Aton nan na-oycha ma-itocho ay aton asnan mafiya ay mag-od.

1. Esakianan nan asin ya chanom ay na-eparowag ay natapiyan as cha-an narangoy tofon chi kallofog ay chakos na-ifia-ag as pahina 21.
2. Iyopor nan nag-od asnan on-at-atong ay chanom as chowanporo winno toronporoy menotos. Aton na as mametlos hin-orkiw.
3. Mo nan chiyoy nag-od at achi malenap asnan chanom, etabnan nan lopot asnan omatong ay chanom ya en-opop nan lopot asnan nag-od. Kon cha pa-ato-atongan nan lopot ya cha iyap-o-op-op asnan nag-od as chowanporoy menotos. Oray mamenka-at asnan hin-orkiw.

Nan mafiya at henkemad ya napoy-anan mo
ma-ettan as anti-biotic. Nan osay
anti-biotic at Sumapen.

Nan filangna Sumapen ay ma-ichat asnan
tako at, mo nan nonka-otong ya nan
anad-achay ongong-a at osay kapsola ya
mangep-at as hin-orkiw inkiana lema ya
petoy orkiw.